Tormod Torfæus: *Norges historie* bd. 1–3 (776 + 548 + 397 s.). Oversettere fra latin til norsk: Åslaug Ommundsen og Vibeke Roggen, oversettere fra latin til engelsk: Tom Holland og Carolinne White, oversettere fra engelsk til norsk: Ole Thomas Helgesen, Stein Jarving og Aslaug Taksdal ; hovedkonsulenter for latin i bd. 1–3: Egil Kraggerud og Espen Karlsen. Bergen 2008: Eide forlag.

Recenserad av Krister Östlund

I våra forskningsbibliotek finns idag mängder av böcker som inte längre efterfrågas. Kunskap ackumulerad under hundratals år faller sakta i glömska och betraktas just därigenom som irrelevant, trots att den många gånger i själva verket kanske inte är det. De fysiska objekten som innehåller kunskapen har förvisso överlevt och står kvar på hyllorna, men plockas mycket sällan fram. Vilka böcker som uppnår klassikerstatus och därmed kan stå emot tidens tand, bestäms oftast av verkens egna inneboende kvalitéer, men inte sällan har även slumpen ett finger med i spelet. Även yttre faktorer kan ändra ett arbetes öde och oförtjänt bidra till att det inte längre läses. Den gradvisa försämringen av latinkunskaperna i vårt moderna samhälle är definitivt en av dessa faktorer. Den vetenskapliga litteraturen är, historiskt sett, i stor omfattning skriven på latin: ännu på 1680-talet var majoriteten av de böcker som utbjöds på Frankfurtmässan författade på detta språk.[1] För Linné och andra vetenskapsmän under 1700-talet var det självklart att skriva på latin om man ville nå ut till en internationell publik, och det var först på 1830-talet som svenska blev vanligare än latin i Uppsala universitets publicerade avhandlingar (engelska, tyska och franska förekommer på denna tid bara undantagsvis som avhandlingsspråk).[2] Inom svensk historievetenskap har många centrala och inflytelserika verk under årens lopp publicerats på latin, bland andra Johannes Magnus *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* (Alla göta- och sveakonungars historia) 1554; Laurentius Paulinus Gothus *Historia Arctoa* (Nordisk historia) 1636; Johannes Loccenius *Historia rerum Svecicarum a primo rege* (Sveriges historia från den första konungen) 1662; Johannes Messenius *Scondia illustrata* (Det förklarade Skandinavien) 1700-05 samt den för förståelsen av svensk luthersk ortodoxi så viktiga *His-*

[1] Helander 2004: 13.
[2] Östlund & Örneholm 2000: 180–182.

toria Sveonum Gothorumque ecclesiastica (Svears och göters kyrkohistoria) 1689 av Klas Örnhiälm. Man ser inte många hänvisningar till dessa och liknande arbeten i dag, och man undrar om de uteblivna citaten i modern forskning beror på att de inte längre har något att berätta för oss eller om anledningen helt enkelt är att vi inte klarar av att ta till oss deras innehåll. Under alla omständigheter riskerar vi härigenom att inte kunna ge en komplett bild av forna tiders tänkande och självbild, ja, genom att utesluta verk på latin i våra undersökningar kan forskningsresultaten till och med bli direkt missvisande och felaktiga. Neddragningar av latinundervisningen leder sålunda inte bara till att vi förlorar de kulturella banden till den romerska antiken och den tidiga kristna kyrkan, vilket är illa nog, utan vi gör oss dessutom urarva vår egen kulturhistoria och vi förlorar förmågan att förstå vad som hände i vårt eget land och vårt närområde för bara 200-300 år sedan. Det blir mer och mer angeläget att se till att centrala arbeten översätts och görs tillgängliga för moderna läsare. Detta sker också i viss mån: mellan åren 1909 och 1925 publicerades den svenska översättningen av Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* (1555) i Michaelisgillets regi (i pocket 2001!) och år 2000 utkom en magistral nyöversättning av den notoriskt svåra, men intressanta, danska medeltida historikern Saxo Grammaticus (*Saxos Danmarkshistoria*). Till dessa sällar sig nu en norsk översättning av Tormod Torfæus *Historia rerum Norvegicarum* (1711), *Norges historie* (Eide forlag, Bergen 2008-).

Tormod Torfæus, eller Þormóður Torfason, föddes på Island 1636. Han studerade i Köpenhamn och fick 1660 den prestigefyllda platsen som kunglig översättare av isländska skrifter. Hans arbete var framgångsrikt, men av oklara skäl drogs tjänsten in 1664 och Torfæus skickades till Stavanger i Norge där han fick en administrativ tjänst. 1682 beviljades hans ansökan om att ånyo bli knuten till hovet i syfte att skriva en historik över Norge. Han fick professors namn och dessutom medel som tillät honom att anställa en medhjälpare under arbetet. Att hans ansökan beviljades just vid denna tidpunkt var säkerligen ingen slump – i Uppsala hade Sverige byggt upp en stark forskarmiljö där isländska sagor och fornhistoria studerades intensivt och med otroliga (i ordets sanna bemärkelse) resultat, något som naturligtvis inte sågs med blida ögon i Danmark-Norge. Det stora historieverket, som han förmodligen hade påbörjat redan på 1660-talet, publicerades slutligen 1711 under titeln *Historia rerum Norvegicarum* och åtta år senare avled Torfæus vid 83 års ålder. Under resans gång hade han dessutom hunnit med att publicera en rad mindre historiska arbeten, biprodukter om man så vill av det stora projektet, nämligen redogörelser av Färöarnas (1695), Orkneyöarnas (1697), Vinlands (1705) och Grönlands (1706) historia.

Historia rerum Norvegicarum är ett enormt arbete i fyra delar på totalt 2162 sidor i stort format. Den första delen går från äldsta tid till Harald Hårfagre (slutet av 800-

talet), den andra till den första kristna kungen Olav Tryggvason (cirka 1000), den tredje till kung Sverre (cirka 1200) och den fjärde till 1387, det år då Norges tid som självständig nation upphör i och med att landet ingår en ”uløselig” union med Danmark. Det är den första samlade översikten över Norges historia efter Snorre och det ideologiska syftet var uppenbart: att visa för hela den lärda världen att Norge var ett urgammalt, kultiverat och självständigt land som kunde jämställas med Europas övriga ärevördiga nationer, och som, precis som andra civiliserade länder, hade en rik historia och anor som sträckte sig ända tillbaka till Trojas krigare, ja ända tillbaka till Noak och syndaflodens dagar.

Torfæus huvudsakliga källmaterial var de isländska sagorna, som han tolkade och omarbetade till en enhetlig latinsk historia. Han hade till sitt förfogande en mängd medeltida sagohandskrifter, av vilka flera senare kom att förstöras i den brand som drabbade Köpenhamn 1728. *Historia rerum Norvegicarum* fick stort genomslag i samtiden och författaren betraktas som en av den norska historieskrivningens pionjärer. Hans rika bruk av sagolitteraturen gör att han citeras flitigt av andra historiker under 1700-talet, speciellt i skildringar av medeltida förhållanden (så till exempel i Olof von Dalins *Svea rikes historia,* 1747, första delen, kapitel 14 och framåt). Torfæus kritiserades redan i samtiden för att vara för godtrogen och lita alltför okritiskt på sina källor; han refererade sitt material, men bearbetade det ej. Senare forskning[3] visar att kritiken är överdriven och att han mycket väl var medveten om att sagorna innehöll fel och att en del av dem var rent nonsens. Man skall dock inte överdriva hans användning av sagolitteraturen: han var väl förtrogen även med den medeltida och mer eller mindre samtida historieskrivningen och han citerar i stor utsträckning även ”modern” litteratur. Inte minst gäller det de svenska historikerna (Johannes Magnus och flera av de ovan nämnda svenska författarna, utom möjligen Messenius och Örnhiälm, citeras flitigt): att gå i polemik med svensk historieskrivning var naturligtvis en viktig del av hans agenda.

När detta arbete nu för första gången utges på norska, är det resultatet av ett jättelikt projekt som går tillbaka till 2001 och som har finansierats av tretton olika institutioner och fonder, bland andra Norsk kulturråd (Oslo). Originalets fyra delar kommer, när översättningen är helt klar, att omfatta sex volymer. Under 2008 har de tre första banden publicerats. Texten är genomgående och rikligen illustrerad med nyproducerade kartor som är en stor hjälp vid läsningen. Första bandet inleds också med flera uppsatser som beskriver författarens liv, översättningens förutsättningar, den norska texten och den terminologi som har kommit till användning.

Ett arbete av det här slaget från 1700-talets början är inte så lätt att genomtränga för en modern läsare, att översätta texten räcker ofta inte, utan en omfattande sak-

[3] Så till exempel Jørgensen 2008: 475–490.

kommentar är nödvändig för att förstå fenomen som var självklara för samtiden. Här borde utgivarna ha varit mer generösa, alltför många frågor man som läsare ställer sig angående realia lämnas obesvarade. Det kan till exempel gälla så skenbart enkla (och ymnigt förekommande) saker som ordet *mil* (latinets *milliarium*); vad menade Torfæus egentligen med det och hur lång var en mil på hans tid, långt före metersystemets införande? En större djuplodande analys och kommentar kan naturligtvis publiceras efter att hela översättningen föreligger färdig, men detaljer som är nödvändiga för förståelsen av texten borde i större utsträckning ha förklarats redan i det här skedet. Även förorden hade kunnat göras mer utförliga. Undertecknad saknade till exempel en utredning om Torfæus användning av de numera förlorade handskrifterna, hur mycket material har räddats till eftervärlden genom vår text? Författarens insats som historiker hade också varit värd en uppsats: hur förhåller han sig till de två danska föregångarna från 1600-talets början, Johannes Pontanus (1571–1639) och Johannes Meursius (1579–1639) eller den mer samtida Vitus Bering (1617–1675); hur var egentligen hans förhållande till den svenska historieskrivningen?

Torfæus latin är oerhört elegant. Det påstås ibland att latinet under 1600- och 1700-talen var ett dött språk och att de författare som fortfarande skrev på detta språk var osjälvständiga och endast okritiskt och utan elegans efterapade de stora klassiska förebilderna. Detta stämmer inte alls. Språket var fullt levande, och kunde, precis som alla levande språk, i skickliga händer lätt anpassas efter situationens behov och användas till att uttrycka alla de företeelser som det fanns behov av att formulera. Antingen hittade man helt pragmatiskt på nya ord, eller gav en ny betydelse till gamla (i vår text används till exempel *pirata* för 'viking' och *athleta* för 'bärsärk'). Torfæus överförde det isländska källmaterialet till ett väl fungerande latin, men det ställer också översättaren, eller översättarna i det här fallet, inför svåra prov eftersom det inte alltid är så lätt att genomskåda hur författaren har tänkt. Jag har kontrollerat översättningen mot originalet i ett antal slumpvis valda partier, och man måste gratulera översättarna till ett professionellt och väl utfört mastodontarbete. Det finns naturligtvis enskildheter där jag inte är helt överens med översättarna, men det är i detaljer som vi inte behöver gå in på i detta sammanhang. Hela översättningen har granskats av två synnerligen kvalificerade latinister, prof. Egil Kraggerud och dr Espen Karlsen (och har standardiserats terminologiskt av den senare), vilket ytterligare har bidragit till textens genomgående höga kvalitet. Översättningen ger dock anledning till ett antal generella reflektioner, som man förvisso kan ha olika uppfattning om, men som kanske kunde vara av intresse att diskutera.

Det finns för det första anledning att ha stora invändningar mot det faktum att delar av texten har översatts till norska via engelska. Av brist på latinister i Norge

har man delvis engagerat engelskspråkiga översättare, vilkas text därefter har överförts till norska. En översättning som görs i två led förlorar alltid i stringens och tunnas ut, och det är olyckligt att man har varit tvungen att göra så, även om skälen härtill kan vara förståeliga.

En annan intressant översättningsteknisk princip möter oss redan på de första raderna i översättningen, i dedikationen av hela verket till kung Fredrik IV. Dedikationen är ej skriven av Torfæus utan av juristprofessorn Christian Reitzer, som var den som bekostade tryckningen (och fick ekonomiska problem på kuppen). Dedikationen riktar sig, som sagt, till konungen och är i latinet skriven i du-form. Detta var helt i sin ordning på latin: det var i det klassiska latinet det enda sätt som man tilltalade personer i härskande ställning, seden att tilltala överhetspersoner i pluralis för att markera vördnad utvecklades först i senantiken. På ett modernt språk ser det dock mycket konstigt ut. Det var definitivt inte i sin ordning att skriva så till konungen på norska under 1700-talet, och knappast heller idag. Frågan man som översättare ställs inför är alltså om man skall översätta ordagrant och därmed skapa en översättning som i viss mån är oidiomatisk, eller om man skall anpassa sig efter konventionen och göra en översättning som inte helt stämmer överens med originalet. Vissa saker går bra i ett språk, men inte i ett annat, det måste man kunna ta hänsyn till. Det finns inget rätt eller fel svar på detta spörsmål, men hur man än väljer måste man vara konsekvent, och det är inte översättaren i det här fallet. Det står genomgående 'Du', 'Deg' och så vidare i texten, men 'deres majestet', varför inte 'ditt majestet'? Latinet har *tua majestas*.

Jag är helt enig med översättarna om att originalets interpunktion inte kan behållas. Interpunktionen på den här tiden styrdes av andra principer än idag och är ofta rent förvirrande för en modern läsare. Latinets syntax uppmuntrar också i sig långa meningar och svindlande perioder. Därför bör man ändra och sätta punkt i den moderna texten mycket oftare än i originalet. Dock finner jag det besvärande att översättarna vid flera tillfällen har satt nytt stycke där latinet bara har komma eller semikolon. Det är att gå för långt. Författaren har uppenbarligen ansett att det fanns ett logiskt sammanhang i meningen och det bör man kanske inte bryta med att ange nytt stycke i översättningen.

Utgivningen av *Historia rerum Norvegicarum* på norska är en prestation som förtjänar all uppmärksamhet och beröm. Här får vi en unik inblick i de stora historieberättarnas värld från 1600- och 1700-talen, en idévärld som på sin tid var väldigt inflytelserik och påverkade även de stora makthavarna. Tiderna har ändrats, historiesynen är en annan, men texten består. Bara de antika texter har överlevt till våra dagar som man fortsatte att kopiera århundrade efter århundrade och som följde med

övergången från bokrullar till codex-format, kanske kommer bara de latinska texter från vår egen historia att överleva som överflyttas till moderna språk nu när latinet är på väg att glömmas bort, och precis på samma sätt förhåller det sig även med dagens digitala filer: bara de filer som regelbundet kopieras och görs kompatibla med de nya system som ständigt utvecklas kommer att överleva in i framtiden. Torfæus har i och med detta översättningsprojekt garanterats en plats bland klassikerna.

Bibliografi

Helander, Hans *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720.* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 29) Uppsala, 2004.

Jørgensen, Jon Gunnar "Tormod Torfæus og det fantastiske i sagalitteraturen" Historisk Tidskrift 87 (2008): 475–490.

Östlund, Krister & Örneholm, Urban "Avhandlingsspråk vid Uppsala universitet 1600–1855" Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria 2000: 180–182.

Krister Östlund, f. 1960, fil. dr i latin och 1:e bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek. Är som forskare specialiserad på det vetenskapliga nylatinet, speciellt under 1700-talet. Avhandlingen från år 2000 handlade om den svenska filologen Johan Ihre och dennes syn på runornas historia (*Johan Ihre on the origins and history of the runes: Three Latin dissertations from the mid 18th century*. Uppsala, 2000). Har i övrigt publicerat översättningar av Uppsala universitets konstitutioner, av latinska dissertationer i skilda ämnen samt mindre uppsatser i universitetshistoriska ämnen.